

TEHCİR OLAYINDAKİ GERÇEKLER

Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ*

Yaklaşık bin yıllık Türk-Ermeni münasebetlerinin son zamanlarda ortaya atılan iki önemli olayı vardır: «Ermeni meselesi» ve «Ermeni katliâmı».

Genellikle 1878 Berlin Antlaşmasıyla başlatılan Ermeni meselesinin hazırlık safhası XVIII. yüzyıl başlarına kadar gider, aksiyon safhası ise, 1878'den 1915'lere kadar uzanır. Hazırlık safhasında Osmanlı Devleti'nin içinde ve dışında birçok faaliyetler göze çarpmaktadır. 1701-1711 yılları arasında İsrail Ori'nin «bağımsız Ermenistan» için Papa Innocent, Prens Wilhelm ve Çar Petro'yu da içine alan temaları; 1717'de Sivaslı Mehitar'ın İstanbuldaki teşkilatlanma faaliyetlerinden sonra Venedik'te, Saint-Lazare adasında Mehitarist sektini ve propaganda merkezini kurması ve 1810 yılında I. Napoléon tarafından buranın «İlimler Akademisi»¹ hâline getirilmesi; 1799'larda Katagikos Argutian Lazaryan ve Prens Potemkin adına Rus Generali Savarov'un planladıkları ve Rus Genelkurmay'ında «hizmete özel» olarak 2000 adet bastırılan «Ermeni Ararat Kırallığı» projesinin hazırlanması; 1857, 1862'lerde Zeytun (Süleymanlı)'daki isyan hareketleri ve III. Napoléon tarafından bunların «Ermeni Zeytun Cumhuriyeti» şeklinde açıklanması ve nihayet Osmanlı Devleti'nde misyoner faaliyetleriyle bağlantılı olarak gelişen Ermeni Patrikhâne ve kilise faaliyetleri göze çarpmaktadır. Aksiyon safhasında ise, içerinin ve dışarının tahrikleriyle zincirleme olarak ortaya çıkan ve Doğu Anadolu'dan başşehir İstanbul'a kadar sıçratılan isyan olayları teşkil etmektedir.

İkinci olay veya efsane «Ermeni katliâmı» ise, 1915 tehcir (sevk ve iskân, tenkil) hadisesiyle başlatılmakta ve günümüze kadar sürdürülmektedir.

(*) A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.

1. Adı geçen merkezin yayınlarından C. Sartor, De l'Ararat à Saint Lazare, Venise, 1985, s. 64-65'de 17 Ağustos 1810'da Mehitarist Ermeni papazları ve kilisesine tanınan özel statüden bahsedilmektedir.

Bu makalenin kısa sınırları içinde tehcir olayını ana hatlarıyla ve en çok istismar edilen yönleriyle açıklamaya çalışacağız.

Nüfus Enflasyonu

İlmî açıdan, hakkaniyet ve gerçeklilik yönlerinden olaylar incelendiğinde ilk bakışta farkedilen şudur ki, bazı münferid hadiseler bir tarafa bırakılacak olursa, ne Osmanlı Devleti, ne de milleti tarafından hiçbir devirde Ermeniler Türkler tarafından soykırıma tâbi tutulmadıkları gibi, hakikatte bu iddia ile katledilenler, yerlerinden, yurtlarından edilenler, be-beğinden yaşlısına kadar kökü kazınmak istenenler hep Anadolu'daki veya Kafkaslar'daki Müslümanlar olmuşlardır.

Belgeler, bulgular ve neşredilenlere tarafsız olarak göz gezdirildiğinde hemen şu gerçek ortaya çıkıyor ki, maktûller, mazlûmlar hemen her defasında Türkler olmuştur. Eskiden yeniye doğru gelen Ermeni neşriyâtına bakmak bile Ermeni propagandasının mesnetsizliğini, mübalağasını ispatlamaya kâfidir. Savaş sırasında öldürüldüğü klasik Ermeni kaynaklarında 300.000 olarak ifade edilen Ermeni sayısı, bazı yeni kaynaklarda 5'le hatta son zamanlarda 10'la çarpılmak suretiyle 1.500.000 veya 3.000.000 olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Bunlardan sadece birkaçını gözden geçirelim.

Ermenilerin, Patrikhânenin ve konsolosluklardaki Ermeni tercümanların haberleriyle beslenen 5 Eylül 1915 tarihli New York Times'da 1.500.000 Ermeninin aklıktan helak olduğu, yine aynı gazetenin 24 Eylül 1915 tarihli nüshasında 500.000 Ermeninin helak olduğu ve 7 Ekim 1915 tarihli nüshasında da 800.000 Ermeninin imha edildiği ifade edilmiştir.

Yine aynı Ermeni kaynaklarından toplanan ve birbirini nakzeden bilgilerle dolu olarak 1917'de Laval'de İngilizce ve 70 yıl sonra da Paris'te Fransızca olarak bastırılan Mavi Kitap'ın² 104. sayfasında öldürülen Ermenilerin sayısının 600.000 olduğu, 600.000 Ermeninin sağ olabileceği (1916'da) ve 600.000 Ermeninin de kendiliklerinden veya zorla İslâmiyet'e ihtida ettikleri belirtilirken, 141. sayfasında tehcire tâbi tutulan veya öldürülen Ermenilerin sayısının en azından 1.000.000 olduğu ifade edilmiştir. Aynı eserin 541-542. sayfalarında ise, 486.000'i Halep, Şam ve Deyr'ez-Zor'da, 300.000'i Türkiye'nin diğer vilayetlerinde, 182.800'i Rus Kafkasyası'nda 12.100'ü Ruslar tarafından işgal edilmiş olan livalarda, 9.000'i İran'ın Salmas bölgesinde ve 150.000'i de İstanbul'da ve İzmir'de tehcir dışı kalan-

2. Livre Bleu du gouvernement Britannique Paris, 1987, s. 104, 141, 541, 542.

lar olmak üzere tehciire tâbî tutulan Ermeni sayısının 1.150.000 civarında olduğu ve buna rağmen 450.000 ile 850.000 civarındaki Ermeninin de öldüğü ileri sürülmüştür.

Ermeni yazar Dr. Sarkissian ise, 1970 yılında «Türkiye'de Soykırım» adıyla yayınladığı makalesinde³ 1915 yılında 500.000 Ermeninin katledildiğini, geri kalanların da sistemli bir şekilde çöllere sürülerek açlığa ve ölüme terk edildiklerini ve böylece 2.000.000 civarındaki Ermeninin yok edildiğini öne sürmüştür.

Bir hukuk Doktoru olan Baghdjian ise, kendince benimsediği «hukuki bir sonuca» göre 1915-1916 yıllarında 1.500.000 Ermeninin sürüldüğünü ve soyulduğunu ve 1.500.000 Ermeninin katledildiğini iddia etmiştir.⁴

Nüfus meselesi, konunun en önemli unsuru olduğu için bundan örnekler verdik. Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni nüfusu üzerinde olduğu kadar, göç ettirilenler veya katledildiği iddia edilenler üzerinde verilen Ermeni kaynaklarındaki veya onları politika icabı destekleyen veya destekler görenlerin kaynaklarında verilen sayılardaki bu tutarsızlık, hadiselerin cereyanında da görülmektedir. Bugün tarafsız olarak olayları inceleyen kaynaklarda zikredilen ve yüzbinlercesi hâlâ kullanılmamış olan arşiv belgelerinin yanısıra başka müşahhas deliller, arkeolojik bulgular da vardır. Bugün, Erzurum, Kars, Van, Bitlis, Muş'tan, Adıyaman'a, Sivas'a, Kayseri'ye, Ankara'ya kadar uzanan bölgelerde Ermeniler tarafından katledilmiş Türklere ait 100'ün üzerinde toplu mezar mevcuttur. Bunlardan açılan ilk altısında binlerce ceset ve bulgu çıkmıştır.⁵

3. A.O. Sarkissian, «Genocide in Turkey», History of the World War, Eylül 1970, c. 3. numara 16, London.

4. Kevork K. Baghdjian, La Confiscation, par le gouvernement turc, des biens arméniens... dits abandonnés, Montréal, Québec, 1987, s. 124.

5. Kars'ın Iğdır ilçesi Oba ve merkez Subatan köyleriyle, Erzurum'un Alaca ve Yeşilyayla köylerinde açılmış olan bu toplu mezarlardan çıkarılan cesetler ve bulgular, bugün Erzurum Müzesinde Ermeni Katliamı Seksiyonu'nda sergilenmekte olup Van Müzesi'nde de aynı isimli bir seksiyon açılmıştır. Burada da Van'ın Erciş ilçesi ve merkez Zeve köyü toplu mezarlarından çıkarılan cesetler ve bulgular sergilenmektedir. Bkz. Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 1990; Enver Konukçu Ermenilerin Yeşilyayla'daki Türk Soykırımı, Ankara, 1990; Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu, Ankara, 1991.

Tehcir Terimi

Arapça asıllı olan kelime «hacera» fiilinden türeyen rubaî (dört) harfli bir mastar isimdir. Bir yerden başka bir yere göç ettirmek, hicret ettirmek (immigration, emigration) manasını taşır. Fiilde bir sürgün bir deportation mânâsı yoktur. Zira bu mânâ, Arapça'da «nefy, ib'âd, itikâl, i'sikâr» gibi mastarlarla ifade edilmiştir. Zaten tehcir diye meşhur olan kanunun adı da aslında «sevk ve iskân» kanunudur. Olayın anlatımında sık sık «tenkil» (nakletme) tabiri de kullanılmış ve hiç bir zaman Batı dillerinde sürgün anlamındaki «deportation, exil, banissement, proscription» gibi terimlerin karşılığı olan sonuncu Arapça tabirler kullanılmamıştır. Buna rağmen bil-meyerek veya çoğu kez olay dramatize edilmek amacıyla Ermeniler ve bazı Batılı yazarlar tarafından sürgün mânâsına gelen sonuncu terimler seçilmiştir. Bu ise, tarihi açıdan olduğu kadar filolojik açıdan da bir hatadır.

Osmanlı Devleti'nin Tehcir Öncesinde Aldığı Tedbirler

Öteden beri teşkilatlanma ve silahlanmalarını Osmanlı Devleti sınırları dışında ve içinde, Batılı devletlerin maddî ve manevî desteğinde sürdürmekte olan Ermeniler, I. Dünya Savaşı başlar başlamaz fiilî hareketlerini yoğunlaştırmışlardır. Bir taraftan Osmanlı Ermeni milletvekilleri ve Devlet kademesindeki diğer yetkililer, Patrikhâne ve kilise mensupları ve yabancı konsolosluk mensupları gizliden gizliye bu faaliyetleri yönetirken, diğer taraftan da komiteciler, bunların teşkil ettikleri içerideki çeteler, dışarıdaki «gönüllü alayları» öğretmenler, papazlar, ticaret ve sanayi erbâbı ve Ermeni halkının önemli bir kısmı da harekete geçmişlerdir.

Sistemli olarak köylülere kadar iletilen talimatların esasını şu hususlar teşkil etmiştir:⁶

1. Kim olursa olsun her Ermeni asli ihtiyaçlarından bazılarını bile satmak suretiyle silahlanmalıdır.

2. Seferberlik ilânıyla silah altına çağrılan Ermeniler, bu çağrıya uymayacaklar ve çevresindeki halkı, müslümanlar dahil, orduya katılmaktan menedeceklerdir.

6. Genekurmay ATASE Arşivi, nu 1/2, kls. 528, dos. 2061, fih. 21, 21-18; nu. 4/3671, kls. 2811, dos. 26, fih. 28; nu. 1/131, kls. 2703, dos. 308, f. 23-1; nu. 4/3671, kls. 2818, dos. 59, f. 2-25; K.S. Papazian, a.g.e., s. 37-38; Aram Turabian, Les Volontaires Arméniens sous les Drapaux Français, Marseille, 1917, s. 6.

3. Her ne suretle olursa olsun silah altına alınmış olan Ermeni askerleri ordudan firar edip Ermeni çetelerine veya gönüllü birliklerine katılacaklardır.

4. Rus orduları sınırı geçer geçmez komiteciler, firarîler ve çeteler Rus ordusuna katılarak onlarla birlikte Osmanlı ordusuna saldırılacaklardır.

5. İkmal yollarını, telgraf hatlarını kesmek suretiyle Osmanlı ordusunun iâşe ve istihbarâtını sekteye uğratacaklardır.

6. Cephe gerisinde iki yaşına kadar olan bütün müslümanları gördükleri yerde ve her fırsatta katledeceklerdir. (Halbuki olaylarda iki yaşından küçüklerin hatta anne karnındaki ceninlerin bile katledildiği sık sık görülmüştür).

7. Müslüman halkın yiyecek, mal ve mülkünü ele geçirecek veya yakıp yıkacaklardır.

8. Terkedecekleri ev, tarım ürünleri, kilise ve hayır kurumlarını yakıp bunları müslümanlar yapmış gibi propaganda yapacaklardır.

9. Resmî Devlet dairelerini kundaklayacak, Osmanlı zaptiye ve jandarmalarını pusuya düşürerek katledeceklerdir.

10. Cepheden yaralı olarak dönen Osmanlı askerlerini öldüreceklerdir.

11. Şehirlerde, kasabalarda, köylerde isyanlar, ihtilâller çıkaracaklardır.

12. Müslüman askerlerin ve sivil halkın morallerini bozarak, göçe mecbur edeceklerdir.

13. Bomba, silah imâl, tedarik veya ithal ederek bütün Ermenileri silahlandıracaklardır.

14. Ermenilerin yaptıkları isyan, ihtilâl ve katliâmın faturasını müslümanlara çıkararak bunu iç ve özellikle dış kamuoyunda neşrederlerdir.

15. İtilâf Devletleri hesabına casusluk ve rehberlik yapacaklardır.

Bütün bu direktifler uygulamaya konulup yukarıda etraflıca izah ettiğimiz kanlı olaylar Anadolu'nun birçok yerinde başlatılınca Osmanlı Hükümeti, savaş hâlinde birçok ülkenin hiç tereddüt etmeden hemen uygulamaya koyduğunu gördüğümüz «Soykırım» olayına başvurmamış ve dokuz ay boyunca olayları ve fâillerini hep mahallinde yatıştırmaya çalışmıştır.

Diğer taraftan Hükümet, İtilâf Devletleri'yle işbirliği içinde olaylar çıkaran Ermenilerin yatıştırılması ve içerideki emniyetin sağlanması amacıyla parlamentodaki Ermeni meb'uslarına müracaat etmiş ve kendileri kanalıyla komitecilerin uyarılması istenmiştir. Aynı uyarı Patrikhâneye de yapılmışsa da, bütün bunlar, Hükümetin güçsüz olduğu, olayları engellemekten âciz olduğu şeklinde yorumlanmış ve olaylara hız verilerek Ermenilere haksız muameleler yapıldığı iddia edilmiştir.

Osmanlı Hükümeti'nin bütün bu iyi niyetine rağmen olayların giderek yoğunlaşması, birçok cephede Avrupa'nın en güçlü devletleriyle savaş hâlinde bulunulması, isyanların tamamen bir ihanete dönüşmesi ve hem cephenin hem de cephe gerisinin emniyete alınarak yüzbinlerce Müslüman'ın göz göre göre ölüme itilmesinin önlenmesinin kaçınılmaz bir zaruret hâlini alması üzerine, kesin tedbirlerin alınması gerekmiştir.

Bunlardan ilki, 24 Nisan 1915 (11 Nisan 1331) tarihinde İçişleri Bakanlığı tarafından iflâh olmaz menfi faaliyetleri sıralanan Ermeni komite merkezlerinin kapatılmasını, evrâkına el konulmasını ve elebaşlarının tutuklanmasını öngören ve 14 Valilikle 10 Mutasarrıflığa gönderilmiştir.⁷

Dahiliye Nezareti'nin adı geçen talimatları üzerine İstanbul'da 2345 komiteci tutuklanmıştır. Ermenilerin Avrupa ve ABD Parlamentolarında «soykırımı anma günü» olarak çıkarmaya çalıştıkları karar tasarıları ve «katliâm yılı» olarak her yıl kutladıkları anma günü bu tutuklamalara matuf olup «tehcir»le alakalı değildir.

Komitelerin kapatılması, elebaşlarının ve bazı teröristlerin tutuklanması, olayları yatıştırarak yerde daha da şiddetlendirmiştir. Teşkilatlanma ve silahlanmalar şehirlerden en küçük yerleşim yerlerine kadar götürüldüğü ve Ermeniler birçok dış vaatlerle kandırıldığı için kanlı faaliyetler daha da artmıştır. Bir taraftan Osmanlı ordusunu, diğer taraftan da sivil halkı emniyet altına almak için Osmanlı Hükümeti nihayet son insanî çare olarak savaş bölgelerindeki halkın «Sevk ve İskânı»na karar vermek zorunda kalacaktır.

Devletin bekası ve emniyetin sağlanması amacıyla Başkumandan Vekili Enver Paşa, Dâhiliye Nâzırı Talat Paşa'ya Rusların Kafkaslar'da Müslümanlara 1915 Nisan'ından beri uyguladıkları ve Osmanlı Devleti'nde de uygulamaktan başka çare kalmayan tehcirin ilk işaretini şu şekilde vermiştir :

«Dahiliye Nezaret-i Celilesine-Tahrirât

Gayet Mahremdir.

Van Gölü etrafında ve Van vilayetince bilhassa ma'lûm olacak mevâki-i muayyenedeki Ermeniler isyan ve ihtilâl için bir ocak hâlinedirler. Bu halkın oradan kaldırılarak isyan yuvasının dağıtılması fikrindeyim.

Üçüncü Ordu'nun verdiği malumâta nazaran Ruslar 7 Nisan (20 Nisan)'da hudutları dâhilindeki Müslüman ahaliyi çıplak bir hâlde hududumuz

7. Başbakanlık Arşivi, Bâbîâli-Dâhiliye Nezaret-i Emniyet-i Umûmiye Müdiriyyeti Kalemî, Dosya 52/96-98 ve Genelkurmay ATASE Arşivi, nu. 1/2, kls. 401, dos. 1580, fih. 9-3.

dâhiline sürdüler. Hem buna bir mukabele-i bil-misl olmak ve ve aynı zamanda yukarıda söylediğim maksadı hasıl etmek üzere :

Ya merkûm Ermenileri ve âilelerini Rusya hududu dâhiline sürmek yahut merkûm Ermenileri ve âilelerini Anadolu dâhiline muhtelif yerlere dağıtmak lâzımdır. Bu iki şıktan münasibinin intihâbı ile icrasını rica ederim. Bir mahsur yoksa ussât (âsilerin) âilelerini, isyan merkezlerini hudud hâricine sürmeyi ve onların yerine hudud hâricinden gelen İslâm halkı yerleştirmeyi tercih ederim. Olbabda. İsmet»⁸.

Tehcîr Kanunu ve Akisleri

Osmanlı Hükümeti en son çare olarak tehcîr kanunu adıyla meşhur olan sevk ve iskân kanununu çıkarmıştır. 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli bu geçici kanun, «vakt-ı seferde icrâât-ı Hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedâbir hakkında kanun-ı muvakkat» adını taşımakta ve burada Osmanlı Devleti'ne karşı casusluk ve hıyanetleri görülenlerin ayrı ayrı veya birlikte savaş alanlarından uzak yerlere gönderilmesi istenmektedir. Aşağıdaki tam metinde de görüleceği üzere burada Ermenilerden bile söz edilmemiştir :

«Vakt-ı seferde icrâât-ı Hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedâbir hakkında kanun-ı muvakkat.

Madde 1 — Vakt-i seferde ordu ve kolordu ve fırka kumandanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki kumandanları ahâli tarafından herhangi bir suretle evâmîr-i Hükümete ve müdafaa-ı memlekete ve muhafaza-ı asayişe müteallik icrâât ve tertibâta karşı muhalefet ve silahla tecavüz ve mukavemet görürlerse derakab (hemen) kuvây-ı askeriye ile en şiddetli surette te'dibât yapmaya ve tecavüz ve mukavemeti esasından imha etmeye me'zûn ve mecbûrdurlar.

Madde 2 — Ordu ve Müstakil Kolordu ve Fırka Kumandanları icâbât-ı askeriyece mebnî veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri kurâ (köyler) ve kasabât (kasabalar) ahâlisini münferiden veya müctemi'an diğer mahallere sevk ve iskân ettirebilirler.»

Madde 3 — İşbu kanun tarih-i neşrinden mu'teberdir.

Madde 4 — İşbu kanunun mer'iyet-i ahkâmına Başkumandanlık Vekili ve Harbiye Nâzırı me'mûrdur.

8. Genelkurmay ATASE Arşivi, nu. 1/1, kls. 44, dos. 207, fih. 2.

Meclis-i Umûmî'nin ictima'ında kanuniyeti teklif olunmak üzere işbu lâiha-ı kanuniyenin muvakkaten mevki-i mer'iyete vaz'ını ve kavânîni Devlete ilâvesini irade...

13 Receb 1333-14 Mayıs 1331

Mehmed Reşâd

Sadriâzam

Mehmed Said

Başkumandanlık Vekili ve Harbiye

Nâzırı

Enver⁹

Ermenilerin düşmanla işbirliği yaparak cephede ve cephe gerisinde isyanlar çıkarmaları, müslümanları, ana karnındaki ceninlere varıncaya kadar, katletmeleri, zulmetmeleri üzerine 9-10 ay sabreden Osmanlı Hükümeti, savaş içinde dünya tarihinde ender rastlanan en son çareye başvurmuş ve Ermenilerle birlikte birçok tebaâsını savaş gerilerine, ülkenin içerilerine sevk etmiştir. Bu iş, Devleti yeni bir savaş cephesi açmış gibi külfete sokmuştur.

Göç ettirileceklerin tesbiti, sevkleri, iskânları, emniyetlerinin sağlanması, menkul ve gayri menkullerinin korunması, iâşe ve ibâtelерinin sağlanması, binlerce kişinin seferber edilmesini ve milyonlarca liranın harcanmasını gerektirmiştir. Bunlar, işin personel ve malî yönleri.

Manevî yönden getirdiği sıkıntılar ise, daha büyük ve daha süreli olmuştur. Kafkaslar'dan ve savaş cephelerinden göç ettirilen, bir milyona yakın müslümanın acısı dinmez, toplu hâlde katledilen bir o kadar müslümanın da ahı sessiz-sedasız unutulmaya terk edilirken, göç ettirilen veya kendiliklerinden uzaklaşan ve kendileri için o günün şartlarında her türlü insanî tedbirler alınan 600.000 Ermeni için içerideki ve dışarıdaki Ermeniler ve onları savaş sırası ve sonrasında destekleyen Batılılar, seslerini günümüze kadar 75 yıldır yükseltmekten geri durmamışlardır. Bu seslerle birlikte de göçmen ve ölü sayıları 3'le 5'le 10'la çarpılarak yükselmiştir.

Halbuki iddia edilenlerin aksine bütün Ermeniler göçe tabi tutulmuş veya bir süre sonra yerlerine dönmelerine izin verilmiştir. Konuyla ilgili birçok yerli ve yabancı belge vardır.

Yine göç ettirilmeyip yerlerinde bırakılan Ermeniler içinde Hükümet emirleriyle, memleketin müdafaası ve asayişin teminini ihlâl etmeyenler,

9. Takvim-i Vekayî (Resmî Gazete)'nin 18 Receb 1333 ve 19 Mayıs 1331 (1 Haziran 1915) tarihli nüshasında neşredilmiştir. Tehcir kanunu, ilgili tâlimat-nâme ve kararname için bkz. Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Ankara, 1990, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi yayını no. 5, s. 110-131.

casusluk yapmayanlar,¹⁰ katolik ve protestan olanlar, meb'ûslar (milletvekilleri) ve âileleri, asker, subay, askerî doktor olanlar, amele, müstâhdem ve âileleri,¹¹ müslüman âilelerin yanında çalışıp da sadakatlerinden şüphe edilmeyenler, müslüman olanlar ve benzer durumda olanlar bulunmaktadır.

Bunların toplam sayısı İngiliz Mavi Kitabı'na göre 600.000 civarındadır. Zaten aynı kitapta, 600.000 civarındaki Ermeninin de zorla veya gönüllü olarak İslâmiyeti kabul ettiği belirtilmiştir.¹²

Tehcir işiyle Dâhiliye, Harbiye, Mâliye, Adalet ve Hâriciye Nezaretleri ilgilenmiş ve Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak birçok «Muhacirin Komisyonu», «İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti», «Emvâl-i Metrûke Komisyonları» ve birçok mahalli komisyonlar uğraşmıştır. Yukarıda orijinallerini sunduğumuz kanun, talimatnâme ve kararâmeler çerçevesinde titizlikle görev yapan müesseseler, bir taraftan göç ettirilenlerin göç yerlerini, nakil, îâşe, emniyet işlerini düzenlemeye çalışırken, diğer taraftan da göçmenlerin hastalık, aşı ve yerleştirme faaliyetlerini sürdürmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca göçmenlere saldıran eşkiyanın takip ve tecziyesi, görevini ihmal eden veya kötüye kullananların yargılanmasını sağlamak üzere «divan-ı harb»ler tesis edilmiş ve kendi imkânlarıyla göç edenlere de para tahsisâtında bulunulmuştur. Göç edeceklerin yanısıra, fiilen göç etmiş olanların sayımı için özel komisyonlar teşkil edilmiştir.

Bu insanî tedbirlere rağmen Hükümet, Ermenilerin ve İtilâf Devletleri'nin bütün Ermeniler katledilmiş gibi sürdürdükleri menfî propagandaya cevap teşkil edecek bilgi ve belgeleri toplamış, bunları yabancı devletlere göndermiş ve çoğu defa iyi niyet ve samimiyetini göstermek üzere bu komisyonlarda Ermenilere ve Batılı Devletlerin memurlarına da yer vermiştir.¹³ Buna rağmen dün olduğu gibi bugün de savaş ve tehcir sırasında ölenlerin hep Ermenilermiş gibi ilân edilmesinin asıl sebebi, Ermenilerin bağımsız bir Ermenistan, Batılıların da Türkiye'den emperyalist emellerini gerçekleştirmek istemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple de hem Ermeniler, hem de Batılılar katledilen, zulmedilen Türkler konusunda birer «bakar kör» olmuşlardır.

10. Genelkurmay ATASE Arşivi, nu. 1/1, kls. 44, dos. 207, fih. 2, 27 Mayıs 1915 tarihli sevk ve iskân kanunu.

11. Foreign Office, nu. 9158, E. 5223, İngiliz Devlet Arşivlerindeki Talat Paşa'ya ait belgeler, zikreden Salahî R. Sonyel, «Tehcir ve Kırımlar» konusunda, Ermeni Propagandası, Hristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı», Belleten Türk Tarih Kurumu, Cilt XLI, Sayı 161, Ocak 1977, s. 179-180; «Ermeni Tehciri ve Belgeler» adıyla Türkçe, İngilizce ve Fransızca olarak ayrı basımı da yapılmıştır, Ankara, 1978, s. 1-4, 15.

12. Livre Bleu de gouvernement Britannique... a.g.e., s. 104, 141.

13. Genelkurmay ATASE Arşivi, nu. 1/2, kls. 361, dos. 1445, fih. 3, fih. 3-1.

Madalyonun bir de öbür yüzü var. Yüzbinlercesi Rus ordusuyla birlikte gönüllü alayları adıyla Kafkaslar'dan gelen¹⁴ ve bir o kadarı da komiteler, kiliseler ve yabancı tahrikleriyle Anadolu'da teşekkül eden Ermeni çeteleri, yaptıkları katliâmlarla bir milyonun üzerindeki müslümanı katlederek Anadolu'nun şehir, kasaba ve köylerini yakıp-yıkıp tarümar ederken, kendilerine verilen ceza, insanî bütün tedbirleri almak suretiyle, sadece onları ülke içinde bir yerden diğer yere nakletmek ve buna bağlı olarak içeride ve dışarıda çıkarılan meselelere çözüm yolları aramak olmuştur. Bütün bu hercümerc içinde elbette Ermenilerden de ölenler olmuştur. Peki ya müslümanlar? Bin yıldır Anadolu'da kan bedelini hep kendi başlarına ödeyen, bütün sıkıntılara sabırla katlanan, bulduğu zaman yiyen, giyen; bulamadığı zaman da tevekkül edip sesini çıkarmayan; azınlıklar zengin, müreffeh yaşarken öz yurdu Anadolu'da garipleşen, kendilerine olmadık katliâm ve mezalim yapıldığı hâlde arından, hayâsından bağırılmayan; acılarını ruhunun derinliklerine gömen Türkler? Hesabını kendisi adına soracak kimsesi olmayan ve bir Rus Generalinin dediği gibi, iyilik yaptıkça kötülük bulan Türkler? Onların hesabını kim soracak? Herhalde, Ermeniler veya destekçileri tarafından yeni ithamlar, yeni iddialar ortaya atılmayacak olursa, Lozan Andlaşması'nda olduğu gibi, olayların muhasebesi yine tarihin bir sayfasına terkedilecektir. Bunda da yetmişaltı yıldır olduğu gibi Türklerden daha çok Ermenilerin menfaati olsa gerektir.

14. Ruslarla birlikte Anadolu'ya geçen Ermeni gönüllü alayları hakkında değişik sayılar verilmiştir. 100.000-200.000 arasında oldukları tahmin edilen bu alaylar konusunda, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, bu defa da Yugoslavya'da «sipariş usulü» yazdırılan bir kitapta 180.000 sayısı verilmiştir: Gordana Sinadinovska-Branislav Sinadinavska, Ermenskoto Natsinalno Praşanye, Üsküp (Skopje) 1990, s. 182.